

OQSAROY VA ABDULLAXON 2 HAQIDA TARIXIY QARASHLAR

Shaxrizoda Baxtiyorova Ulug'bek qizi

BuxDPI Pedagogika va ijtimoiy fanlar fakulteti 1 MIG' 22-guruh talabasi

shaxrizodabaxtiyorova97@gmail.com, +998906364244

Annotatsiya:

Ushbu maqolada Sohibqiron Amir Temur qurdirgan Oqsaroy majmuasining buzilishida nega Abdullaxon 2 ga nisbat berilgani va keyinchalik Oqsaroy qanday vayron etilgani ochib berilgan.

Kalit sòzlar: Oqsaroy, Abdullaxon 2, Amir Temur, Shahrisabz va Kitob beklilari. Abdullaxon 2 buzuvchimi yoki tuzuvchimi?

Tarix faqat fakt va sanalar yiğindisi emas, farazlar tòqnashadigan maydon ham sanaladi. Har narsaning òziga yarasha sababi, ildizi bòladi. Abdullaxon 2 davri va u yaratgan siyosiy muhitga ijobiy hamda salbiy qarashlar shakllangan. Katta saltanatga Amir Temurdan sòng Abdullaxon 2 asos soladi. Ijobiy qarash sifatida rossiyaliklar uning davlatiga nisbatan "Buyuk Buxoriya" degan iborani qòllashgan edilar. Salbiy qarash esa Amir Temur qurdirgan Oqsaroyni aynan Abdullaxon 2 buzdirgan degan fikrlar ham yòq emas. Xòsh, bu fikr nega Abdullaxon 2 ga borib taqaladi? Oqsaroy qanday qilib vayron etilgandi?

Temuriylar davrida Shahrisabz ham Samarqand singari Temuriyzodalarning tòqnashuvlariga guvoh bòlgan. Shunday bòlsada Mirzo Ulug'bek taxtga òtirishi bilan bobosining ishlari davomchisi sifatida Shahrisabzda Kòk gumbaz singari imoratlar bino qildi. Shahrisabz va Oqsaroy temuriylar uchun shonli yoki qiyinchilik davrlarda ham Samarqandga ya'ni poytaxtga yaqin boshpana bòldi. 16-asr oxiriga kelib ikkita sulola temuriylar va shayboniylarning tòqnashuvida albatta boshqa davrlarida bòlganidek, shaharlardagi imoratlar ham zarar kòrdi. Lekin Abdullaxon 2 ning Shahrisabzdagi obidalarini jumladan Oqsaroyini vayron qilgan deyish notògri. Bunga javoban tarixiy manbalarga murojaat qilamiz. Abdullaxon 2 hukmronligining kòp qismi shayboniyzodalarning òzaro kurashlarini daf qilish davlatni mustahkamlash yòlidagi harakatlardan iborat bòldi. 1552-yilda Abdullaxon 2 Shahrisabzni shayboniyzoda Hoshim Sultondan tortib olib ukasi Ibodullo Sultonga topshiradi. 1567-yilning dekabriga kelib Samarqand hokimi Abulxayr Sulton

Shahrisabzni egallab oladi. Hofiz Tanish Buxoriy òzining "Abdullanoma" asarida hikoya qilishicha Abulxayr Sulton qal'aga kirib olgan vaqtda bir guruh navkarlari Abdullaxonga xandaq suvidan buzib òtib qal'aning burj va devorlarini yiqitamiz deganda Abdullaxon bunga rozi bòlmaydi va "Umid shulki, oqibatni òylamovchilar oxiri òz qilganlaridan pushaymon bòladilar" deydi. Yana ushbu asarga kòra 1568-yil Samarqanddan kelgan shayboniyzodalar Shahrisabzni egallaydi. 1569-yil Abdullaxon Shahrisabzni qaytarish uchun otlanadi. Tarixchi bu haqda "Ul hazrat Shahrisabz tomon yuzlandi. Qal'a atrofiga qòngandan sòng, uning buzilgan qal'asini tuzatishga buyurdi" deb yozib qoldirgan. Yuqoridagi fikrlardan xulosa qilsak, Abdullaxon 2 buzgunchi emas, aksincha tiklovchi bunyodkor inson bòlganligini kòrishimiz mumkin. Shahrisabz qal'a devorining buzilishi Abulxayr Sultonning talonchiligi talonchiligi natijasida bòlib Oqsaroyning esa ayrim joylari- sirli koshinlari kòchgani ehtimol. Lekin nima uchun bu ishlarda Abdullaxonga nisbat berildi degan savolga kelsak, bizningcha Amir Temur kabi Sohibqiron deb atalgan òz davrining qolaversa, shayboniy hukmdorlar ichida eng yetuk siyosatdon lashkarboshi ma'rifatli bunyodkor shaxsni-Abdullaxonni qoralash va uning haqiqiy siyratini xalqdan turtishga intilish bòlgani bu orqali barchamiz bilgan òzligimizni anglashdan sobiq shòro hukumatining qanchalik qòrqqanini kòrishimiz mumkin. Lekin Oqsaroy shunchalik mustahkamligidan unga òsha davr qurollari bilan katta talafot yetkazish ham qiyin bolgan. Buni keyinchalik kimlar amalga oshirganini bilish uchun yana manbalarga yuzlanamiz. Ashtarxoniylar davrida Oqsaroy Shahrisabz kenagas beklari uchun ham qarorgoh vazifasini òtab keldi. Buxoro taxti mangìt amirlari qòliga òtgach Shahrisabz va Kitob beklklarining mustaqillikka intilishi Amir Haydar, Amir Nasrullo va Amir Muzaffar davrida beklklarga qòshin tortishiga sabab bòladi. Bunday òzaro urushlar shahar devorlariga, imoratlariga bezarar bòlgan deb bòlmaydi, albatta. 1707-yili Oqsaroy peshtoqi tagida Buxoro xoni Ubaydullaxonning toj kiyib taxtga òtirgani haqidagi ma'lumotlar peshtoqning hali butunligidan dalolat beradi.

Muhammad Hakimxon Tòraning "Muntaxab ut-tavorix" asarida 1840-yili Doniyolbiy otaliq vafotidan sòng Oqsaroy imorati ostida Xòjaqulibiy parvonachi Shahrisabz amiri mansabiga òtkazilganligi yoziladi. Shunga kòra Rossiya imperiyasining tajovuzi Buxoro xonligi chegaralariga qadar kelguncha Oqsaroy Shahrisabz kenagas beklklarining ma'muriy boshqaruv binosi sifatida qad kòtarib turgan deyishimiz mumkin boladi. Tarixchi Abulazim Somiy rus qòshinlarining

Shahrisabz va Kitob beklıklariga hujumini 1873-yil deb kòrsatsa, Rossiya imperiyasi harbiylarining hujjatlarida 1870-yil kuzida bòlgani qayd etiladi. Shahrisabz va Kitob beklıklarini bosib olishda jonbozlik kòrsatgan vayronkor general-mayor Abramov edi. Abramov 1870-yilning 31-avgustida yozfan raportida shaharlarni qirgînbarot qilgani haqida aytmasdan aholi shahardan uch chaqirimcha berida meni non tuz bilan qarshi oldi deb òzini oqlashga urinsada, lekin uluğ tarixchilardan Lagofed rus qurollarining kuchini va kòlob bòlib tòkilgan rus qoni evaziga olingan Shahrisabz va Kitobdek ulkan beklıklar Buxoro amirligiga berildi deya general Abramovning yashirganini oshkor qilib qòyadi. Mayorning 1875-yilda bosilgan "Buxoro xonligi ocherki" asarida Temurning hashamatli Oqsaroyi Buxoroning shu davrdagi hamma imoratlarida kuzatilganidek xarobalardan iboratdir. Shunga qaramasdan bu vayrona hozir ham òzining benazir gòzalligi bilan kishini rom etadi. Janubi tarafdin gumbaz qoldiqlari yaqqol bilinib turadi. Vaqtida imorat bezagi bòlgan bu gumbaz hozirda nuragan bòlinmb bundan koshinlar va yozuvlar bilan bezatilgan ikki baland devor saqlanib qolgan. Bu sòzlardan bilinib turibdiki, oqsaroy chinakamiga tashqi ta'sir bòlmasa, xaroba bòladigan imorat emas edi. Buning ustiga oradan 50 yil òtib 1920-yilning 24-dekabrda sovet tuzumiga qarshi umumxalq qòzgalonini bostirish vaqtida Bin Bin degan kimsa tomonidan Oqsaroy tòlga tutilgani aytiladi. Oqsaroy sovetlar davrida 74 yil davomida qarovsiz qolib ketdi. Oqsaroy Sohibqiron Amir Temur hazratlari hayotligida barpo etilgan eng salobatli, eng hashamatli, osmonòpar ma'muriy boshqaruv binosi sifatida qurilgan edi. Sharq me'morchiligining eng noyob jihatlari bilan Movarounnahr muhandislari topqirligi uyğunlashgan saroy binosi, aytish mumkinki, uluğvorligi, ichki-tashqi bezatilishi devoriy yozuvlari-kitobalari bilan jahonda yagona edi. Shahrisabzda old tomoni shimolga - Samarqandga qarab qurilgan Oqsaroy haqida keyingi asrlarda ham kòp gapirilgan, ham jim òtilgan. Buning sababallari siyosiy aqidalarga kòproq taqaladi. Yechim izlatadigan yana bir muhim qirra Oqsaroyning qachon va qanday vayrona holiga kelganligi muammosidir. Mustabid tuzum davrida nashr etilgan manbalarda Oqsaroyning qulashi 200 yil muqaddam sodir bòlganligi karomat qilingandi. Bu 1775-yil nari-berisi, degan gap. Unga ishoniladigan bòlsa, òsha davridayoq, ya'ni 18-asrning ikkinchi yarmida Oqsaroy nurab, xaroba holiga kelgan va undan bor-yògi peshtoqning ikki old yon tomoni ustunlari qolgan bòladi. Manbalarni sinchiklab òrganish esa bu xulosaning fikrlarni chalğitishni kòzlab aytilganidan dalolat beradi. Mustabid tuzum adabiyotida Oqsaroyning vayron

etilishi Abdullaxon 2 davriga taqab qòyilgan, asosiy vayronkor sifatida u ayblab kelingandi. Tarixiy manbalarni mutolaa qilishdan yiroq òquvchilar, nafaqat ular, ba'zi ilmiy xodimlar ham "avtoritetlar" bir bora aytib qòygan hukmnamo qarashlar asiri bòlishdan, aytilganlarni takrorlashdan òzga imkonga ega bòla olmas edi. Endilikda masalaga oydinlik kirituvchi qancha tarixiy manbalar nashr etildi. Bular ayni vaqtda Oqsaroy tarixiga ham yòl ochdi. Oqsaroyni Abdullaxon 2 vayron etgan degan deb unga nisbat berishlarining sababi ham ancha ayon bòldi degan umiddaman. Negaki, mustabid tuzum Amir Temur singari buyuk davlat arbobining ishlarini chetga yashirib kelgan, buning qatorida Abdullaxon 2 ning ham qilgan ishlari sirligicha qolgan. Abdullaxon 2 Amir Temurdan sòng Movarounnharda nisbatan qat'iy siyosat yurgiza olgan yagona va sònggi davlat arbobi edi.

U Buxoro hokimiyatini tiklash maqsadida Qozog'istonning hozirgi Qarağanda viloyati ġarbidagi, Sariq suv daryosining shimolida joylashgan Uluğtoğga yetib borgach, toğ tepasidagi bir minoraga bitilgan quyidagi sòzlarga kòzi tushadi: "Tarix yetti yuz tòqson uchinda qòy yili, yozning ora oyi, Turonning sultoni Temurbek ikki yuz ming cherik bila Tòxtamishxon yurtiga intiqom uchun yurdi. Bu yerga yetib, belgi bòlsun deb bu minorani qurdirdi. Tangri nusrat bergay, InshaAlloh. Tangri el kishiga rahmat qilğay. Bizni duo bilan yod qilğay." Mazkur bitiklar 1391-yili Amir Temur Tòxtamishxonga qarshi lashkar tortgan kezi shu toğ ustiga chiqib, sòng bu yerda bir minora qurdirib, xarsang toshga òydirib yozdirgan xotira sòulari edi. Abdullaxon 2 buyuk Sohibqiron haqiga duolar òqittirib, òzi ham qarshi tomonda bir minora qurishga buyruq berdi va unga "Kimki bu manzilga qadam qòysa, xayrli duo ila bizni yod aylasin" sòzlarini òydirtiradi. Amir Temur Turkiston shahrida Xòja Ahmad Yassaviy maqbarasi va masjidini qurdirgani ma'lum. Tugallanmay qolgan bu ishni oxiriga yetkazish Abdullaxon 2 ga nasib etadi. Abdullaxon 2 16-asrning 80-yillarida Xurosonda, uning markazlari Hirot, Mashhadda, 90-yillarda Seyiston, Garmsir va to Xilmand daryosigacha bòlgan hududlarda òz saltanatini òrnatdi, Qandahorni ham egallaydi. Uning davrida hozirgi Qarağanda (Uluğtoğ)dan Xilmand daryosigacha, Sibir xonligidan Mashhadgacha bòlgan hududlar yana bir bor Oliy hokimiyati Buxoro qòl ostida birlashdi. Bunday katta saltanatga Amir Temurdan sòng Abdullaxon 2 asos soladi. Rossiyaliklar uning davlatiga nisbatan "Buyuk Buxoriya" degan iborani qòllashgan edi. Òz bunyodkorligi bilan Abdullaxon 2 nomini tarixga muhrladi. Albatta, bunday tuzuvchi va quruvchi shaxsdan vayronkorlik chiqmaydi. Hozirgacha xalq orasida ham u yoki bu inshoot

qurilishida Amir Temur yoki Abdullaxon 2 ga nisbat beriladi. Albatta, maftunkor Oqsaroyning qurilishi haqida tarixiy manbalardan, jumladan, Zahiriddin Muhammad Bobur va Klavixio Gonsalesning asarlari orqali ishonchli ma'lumotlar va gòzal ta'riflarga egamiz. Amir Temur me'morchilik sohasining yuksak namunasi sifatida qurdirgan imoratlari ichida Oqsaroy eng balandi, gòzal va salobatli bòlib, balandligi 70 metrdan ortiq bòlgani, 1380-1405-yillar davomida qurilgani ham obidaning me'moriy jihatdan naqadar mukammalligini bildiradi. Istiqloлга 32 yil to'layotgan bir davr oralig'ida olib borilayotgan davlatimiz islohotlari, ayniqsa, tariximizga bo'lgan munosabat, madaniy merosni asrab avaylash hamda turizmni rivojlantirish borasidagi ishlar, albatta, barchamizni quvontiradi. Xalqimizning bunga ijobiy munosabatini sayyohlar misolida ham ko'rishimiz mumkin. Shunday bo'lsada, afsuski, ba'zi fuqarolarimiz ongida sobiq sho'ro davrida noxolis yozilgan risolalardagi fikrlarga ojizona ergashishni ko'ramiz. Bulardan biri Shahrisabzdagi Oqsaroy majmuasining buzilishi haqida ham ana shunday noaniqliklarni kuzatamiz. Shu sababdan biz Oq saroyning qurilishi, hashamati haqida emas qurilgandan keyingi o'tmishning suronli davrlarida qanday vayronagarchiliklarga uchragani haqida to'xtalmoqchi bo'ldik. Zero, bu urinishimiz «dengizdan bir tomchi» bo'lsada, tariximizni xolisona o'rganish uchun ko'proq kitob o'qishga undab, birgina manbani o'qib, biryoqlama fikr bildirishdan qochishga yordam beradi, deb umid qilamiz. Noyob insoniy fazilatlarini asrab-avaylash va yanada takomillashtirish, farzandlarimizni ozod va demokratik O'zbekistonning muno-sib o'g'il-qizlari etib tarbiyalash masalasi ma'naviyat sohasidagi ishlarimizning asosiy yo'nalishini tashkil etmog'i kerak. Shunga ko'ra Vatan tarixi va madaniyati, jug'rofiyasi va iqtisodiyotini, qadimiy urf-odatlarimizni har tomonlama o'rganish dolzarb ahamiyatga ega. Bog'chalardan tortib oliy o'quv yurtlarigacha bo'lgan ta'lim-tarbiya tizimlarida mazkur fan va bilimlarni o'qitishga muhim siyo-siy vazifa sifatida qaralmog'i lozim. Shayboniyxonlar o'zbek me'morchiligini rivojlantirishda temuriylardan so'ng eng ko'p hissa qo'shgan sulola sanaladi. Abdullaxon II bu suloladan yetishib chiqqan nafaqat mohir sarkarda, markazlashgan ulkan mamlakat qura olgan davlat arbobi bo'libgina qolmay, iste'dodli shoir ham bo'lgan. U "Xon" taxallusi bilan o'zbek va fors tillarida she'rlar bitgan. Temuriylar va shayboniyxonlar tarixini yoritishda birini ulug'lab, ikkinchisining yuziga qora bo'yoq chaplash insofdan bo'lmaydi. Ular va avlodlarining mangulikka daxldor badiiy va madaniy merosi xalqimizning ma'naviy mulkiga aylangan. Shunday ekan, endi bizga,

bolalarimiz haqida tarixdan yolg'on - yashiq ertak so'zlamang. Balki tariximiz yuz yildir, balki uch yuz yil, balki undan ham ko'proqdir. Unutilgan va o'chirilgan tariximizni qaytaring!!

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hofiz Tanish Buxoriy "Abdullanoma" ("Sharafnomayi shohiy") Toshkent "Fan" 1996-yil
2. Poyon Ravshanov "Oqsaroy tarixi" Toshkent "Yangi asr avlodi" 2016-yil
3. Islom Abduġaniyech Karimov "Vatan sajdagoh kabi muqaddasdir" 3-jild Toshkent: "O'zbekiston" nashriyoti, 2016.
4. Mirzayev R. Entoni Jenkinsonning Buxoroga sayohati. Moziydan sado, 2004 yil. 4-son.B.33-34.
5. Rahmonov Sh.A. Tavka. Turon-Movarounnahr sivilizatsiyasi. – Toshkent, A.Qodiriy nomli xalq merosi nashriyoti, 2001.B.133-135.
6. Shirinov T. G'arb bilan Sharq uchrashgan diyor. "Xalq so'zi", 2004 yil 16 oktabr.
7. Sulaymonova F. Sharq va G'arb. - Toshkent, 1997.B.118-119.
8. O'zbekistonning yangi tarixi. 1-jild. - Toshkent, 2000.
9. www.e-tarix.uz
10. www.ziyonet.uz
11. www.arxeologiya.uz